

MASSA-/SAMA- < MÄNZIL EN LA TOPONÍMIA CATALANA

Pere BALANÇÀ i ABADIA

Com va fer observar el Dr. Antoni Maria Badia i Margarit en la interessant ponència sobre *Dialectologia i toponímia*, que va cloure el XX Col·loqui de la Societat d'Onomàstica (Vilafranca del Penedès, 12 de maig de 1996),¹ és molt possible que en els noms de lloc catalans que comencen amb *massa*-² -sense pretensions d'exhaustivitat citaré Massadella (Navars, Bages), Massalali (Tavernes de Valldigna, Safor), Massalavés (Ribera Alta), Massalcoreig (Segrià), Massalet (Ribera Alta), Massalfassar (Horta), Massalió (Matarranya), Massalocans, Massaluca, Massalucà, Massalucans, Massalucar,³ Massamagrell (Horta), Massamardà (Alboraia, Horta), Massanassa (Horta), Massanella (Mancor, Mallorca), Massarajos (València), Massarrúbies (Lladurs, Solsonès) i Massasseli (Alzira)-,⁴ s'hagi produït una contaminació o un creuament entre els derivats de l'àrab *mänzil*, que traduirem per ara com "assen-tament" (de l'arrel àrabiga *näzala* "instal·lar-se") i els del llatí *mansio*, amb un significat força similar.

Per això, si volem destriar l'ètim correcte en cada cas, els haurem d'estudiar un per un. I potser un pas previ consistiria a determinar amb precisió el significat del mot àrab *mänzil*, de la mateixa manera que hom ho ha fet, per exemple, amb *kanís.sa*, en principi "lloc de culte"⁵ i amb els diferents noms que designen establiments humans en temps de presència islàmica: *qärya* (alqueria), *d'ä ya* (aldea), *qäl'a*, *qäs'r* i *h'is'n* (castell, fortificació), *münya* (residència d'esbarjo), *bürj* (torre), *manära*, *h'iräs.sa* i *t'äli'a* (guaita, guàrdia, talaia), *ribät'* (ràpita), etc.⁶

Tanmateix, podem observar que la majoria d'aquests topònims corresponen a la dita Catalunya Nova, que va rebre una influència musulmana més persistent entre els segles VIII i XII, al País Valencià i a les Illes. El mateix Joan Coromines, tant als *ETC* com a l'*Onomasticon Cataloniae* (*OC* des d'ara; vol. I, pàg. 29) els atribueix generalment un ètim àrab format a partir de *mänzil* (amb diversos significats: hostel, alberg, establiment, posta, etc.). Així, al mapa V dels *ETC* són considerats com a procedents de l'àrab *mänzil* > *massa*:- Massalcoreig (nº 64), Massalió (77), Massaluca (104), Massalfassar (157), Massanassa (189), Massalavés (217), Massalali (230) i Massanella (409). Fins i tot el filòleg de Pineda afirma que *mänzil* ha esdevingut *maxa*- (Maxalari, a Mallorca).

Quedi per a una altra ocasió, o per publicar en una revista especialitzada en ara-

bisme, i amb l'aprofitament sobretot de les fonts històriques medievals, l'estudi dels significats múltiples que va rebre el mot àrab *mānzil* al llarg de l'estada dels musulmans a Al-Àndalus (segles VIII-XVII, si comptem el període dels moriscos).

Ara, però, voldria fer constar que entre la primera i la segona edició de *Els noms de lloc de Catalunya* (Barcelona, Generalitat, 1989 i 1990, respectivament), gràcies a les competències que l'administració autonòmica exerceix respecte als topònims del Principat, l'antic municipi de Cànoves va canviar el seu nom pel de Cànoves i Samalús, i aquest darrer plantejava una problemàtica que no havia estat encarada. Vaig dir llavors, en primer lloc, que els filòlegs catalans de renom en els àmbits de la toponímia o de l'antroponímia (Coromines, Moreu-Rey, Alcover, Moll) no s'havien vist amb cor d'explicar l'etimologia o el significat de Samalús. I després vaig suggerir que aquest nom de lloc podia ser un compost dels constituents àrabs *sāma* "torre, minaret, capella" i d'un altre indeterminat però precedit de l'article *al-*.

Ajudava a la versemblança d'aquesta proposta la proximitat d'altres noms de lloc àrabs mantinguts vius al Vallès, els quals havia pogut anar interpretant al llarg dels anys (Vallcàrquera, El Fou, Rifà, Llibre, Malanyanes, Marata, etc.). Però l'origen concret de Samalús quedava una mica "despenjat".

Si tenim en compte que les formes més antigues del topònim Samalús que tenim documentades (*Samaluz*, *Semalus*), repetides durant tot el segle XI i començaments del XII (anys 1002, 1007, 1023, 1098 i 1120), possiblement són només el testimoni antic d'una metàtesi constatada per a d'altres llocs de parla catalana, aleshores Samalús seria senzillament una variació fonètica de Massalús, com Samalcoreig és encara la pronúncia vulgar de Massalcoreig (Segrià) a diversos indrets del Baix Cinca.

En donen fe tant els autors actuals de la zona (Hèctor Moret i Coso, estudiós de la toponímia de Mequinensa) com alguns ja tradicionals. Així, Cels Gomis, en publicar les *Follies [de Fraga, Mequinensa i Tortosa]*, al "Butlletí del Centre Excursionista de Catalunya" (Barcelona), VII (1897), pàgs. 113-114, escrivia les següents corrandes populars:

*A Samalcoreig comença / la flor de les catalanes
/ a la Granja [d'Escarp] bocatoves, / y a Torrent les
esmolades (folia particular de Fraga).*

*A Samalcoreig, ay!, ay! / a Serós, no tindràs fret
/ a la Granja, ay, ay, ta mare! / y a Mequinensa, no res!
(folia particular de Mequinensa).*

Així, doncs, és ben possible que a més a més de *mānzil* > *massa-*, hàgim de contemplar en d'altres ocasions en la toponímia catalana l'ultracorrecció *massa-* > *sama-*. Per consegüent, si Massalcoreig va ser sens dubte el feu d'alguns membres de la tribu àrab de Qurāyx (*mānzil Qurāyx*), Samalús devia ser originàriament un *mānzil Āws* "l'assentament dels Āws", tribu aràbiga que procedia de la ciutat de Medina, on el profeta Mahoma havia emigrat des de la Meca l'any 622 a. C., data d'inici de l'hègira.

Que aquesta metàtesi no és única ni aïllada ni inversemblant, ho demostra el fet que també la trobem en el castellà medieval: *Zama* en lloc de *Maza* (equivalent del català *massa*-): Zamamorales al costat de Mazarambroz “la residència d’Amrús”.

NOTES

1. Ressenya dels actes a V[icenç] C[arbonell i Virella], *Del XXII Col·loqui de la Societat d’Onomàstica*, “Butlletí Interior. Societat d’Onomàstica” (Barcelona), LXIV (març [juliol] 1996, pàgs. 45-46.
2. En grafies antigues també apareix en la forma *maça*-: Maçalban (Carme Barceló Torres, *Toponímia àrabica [sic] del País Valencià. Alqueries i castells*, València, Ajuntament de Xàtiva, 1983, pàg. 267. D’altra banda, no estem segurs que sigui etimològicament equivalent la variant *masse*-, com ara a Masserof (terme municipal de Xaló, Marina Alta; Joan Coromines, *Estudis de toponímia catalana [ETC, des d’ara]*, mapa V, nº 286), perquè més aviat sembla un derivat de les arrels àrbigues *sārafa* o *s’ārafa*.
3. Els cinc darrers es troben documentats en la microtoponímia de diversos pobles catalans (Gandesa, Albinyana, Cabassers, etc.), segons les monografies i articles publicats respectivament per Antoni Monner, Miquel Porcar i Vicenç Biete.
4. A més d’obres generals (*Gran Enciclopèdia Catalana* i *Gran Geografia Comarcal de Catalunya*), he buidat els *ETC, Entre dos llenguatges*, del mateix Joan Coromines, i el llibre citat de Carme Barceló.
5. Treballs de Samsó i Epalza que incloc a la *Bibliografia comentada de l’Islam a Catalunya (713-1153)*, Barcelona, Biblioteca de Catalunya, en premsa (fitxes nº 1.196 i 539, respectivament).
6. Sobre el valor semàntic precís de *mūnya*, vegeu Epalza (fitxa nº 548 del treball citat a la nota anterior) i l’excel·lent -i recent- monografia de Vincent Lagardère relativa a l’agricultura i a l’hàbitat rural andalusins (fitxa nº 1.452). Pel que fa a *h’irās.sa* “guàrdia”, fossilitzat en la toponímia catalana sovint en la forma actual Cirera, el desenvolupament més ampli l’he fet a *Vestigis de la dominació islàmica a la Conca de Barberà: La toponímia del terme de Llorac* (fitxa nº 184). Les ràpites han estat objecte d’un congrés internacional monogràfic (fitxa nº 1.119) i, en aquest mateix butlletí, de l’atenció d’Epalza (nº LVII, juny 1994, 35-47).

SORT

Aquest nom va resultar d’allò més apropiat per a aquest poble del Pallars Sobirà pels importants premis de loteria que l’afavoriren els anys 1994 i 1995. L’administració local de loteria, ja desbordada per la clientela, s’ha ampliat a botiga d’articles màgics de tota mena, des d’imatges de Sant Pancraç a olis màgics, passant per amulets, potes de conill i tot allò que hom vulgui trobar-hi. Per molts anys.

JMAiO